

Асанов Т.

ЧЕЧЕНДИК ӨНӨРДҮН ТЕОРИЯЛЫК-ПРАКТИКАЛЫК ЫКМАЛАРЫ АКЫНДАР АЙТЫШЫНДА

ТЕОРЕТИЧЕСКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА СРЕДИ ПОЭТОВ

Чечендик өнөр (риторика) өзүнчө искусство катары узак тарых, бай таржымал күтүп теориясы калыптанып, ар коомдо жашап өткөн ораторлор тарабынан белгилүү методикасы иштелип чыккан грек, римдиктерге, же жазуу маданияты эрте калыптанган башка элдерге салыштырганда кыргыздын чечендик өнөрү муундан-муунга салттуу өтүп сакталып, оозеки түрдө өнүккөнү белгилүү. Башка элдердегидей кыргызда чечендик өнөр атайы окутулбаганы, өзүнчө да мектеби болбогону менен кыргыз элинин кара сөздү ырдай тизмектештире, эң жогорку чеберчиликте сүйлөй билишкенин түрколог В.В.Радлов тамшана жазган. Ч.Валиханов, С.М.Абрамзон, В.М.Жирмунский ж.б. чоң түрколог окумуштуулардын ой-пикирлери, тыянактары да муну бышыктап турат.

«Көрө-көрө көсөм болот, сүйлөй-сүйлөй чечен болот» дегендей, чечендик өнөрдүн тарыхы кыргыз элинин тарыхы менен тамырлаш. Элибиздин көп кылымдык карт тарыхы, маданияты учурунда кагаз бетине түшпөй мезгилдин мерчемдеринде калып, кайсы иезгилде кандай чечендердин өмүр сүргөндүгү эле эмес чечендик өнөрдүн жаралуу, калыптануусу жөнүндө так маалымат берүү кыйын. Бирок «Чечендик өнөрдүн генезиси оозеки чыгармачылыктын мыкты үлгүлөрүн жараткан кыргыз элинин көркөм ой жүгүртүүсүнүн тарыхый жактан шартталган өзүнчө бир баскычынан башталып, коомдук өнүгүүнүн ар түрдүү этаптарында калыптануу, өсүү жолдорун басып келгени талашсыз».

Чечендик өнөр дегенде, биз Жээренче чечен, Сарт аке, Тилекмат аке, Кадыр аке, өндүү кара сөздүн устаттарын эске түшүрөбүз. Окумуштуу, фольклор жыйноочу Жээнбай Мукамбаев: «Эл чечен – деп, сүйлөгөн кезде илхамы келе түшкөн, эч кандай кагаз, карандашсыз шар сүйлөгөн, тактоосуз жооп тапкан, импровизаторлук менен куюлуштурган, үнү да, кеби да коңур келген, сөздөрү уккулуктуу, мазмундуу чыккан адамды айтканын» жазат. Айтайын дегеним, ак жаандай нөшөрлөтүп кандай темада, кандай кырдаалда болбосун эч даярдыксыз кара сөздү ырга айлантып төгүп жиберген төкмө акындарыбыз да чечендик өнөрдүн устаты экени талашсыз. Муну НМУнун профессору А. Турдугулов: «Акындык өнөрдүн өзү чечендик өнөр менен тыгыз байланыштыгы, чечендик өнөрсүз акындык (чыгармачылык) өнөрдүн дегеле болушу мүмкүн эместигинде..» деп бекемдейт. Ал эми төкмөлөрдүн ортосундагы айтыш «негизинен чечендикти сыноого байланыштуу келип чыккан түр». Демек, сөзгө чеберлик – айтышка түшчү төкмө ырчынын негизги

касиети б.а. айтышка түшчү ырчыда чечендик чеберчилик болбой койбойт. Айтыштын бардык түрлөрүндө (табышмактуу айтыш, алым-сабак айтыш ж.б) чечендик ыкма менен кеткен суроо – жооптор, так кесе айтылган учкул тизмектер, таамай жүйөөлөр, далилдер менен өз позициясын эч өзгөрүүсүз бышыкташат.

«Айтыш дегенде чечендикти, сөз тапкычтыкты, акыл-эстүү көрөгөчтүктү, билгичтикти жана искусствого таандык ар кандай өнөрдү чеберчиликте жөнөдөмдүүлүк менен аткара билгенди түшүнөбүз. Эгер ушундай жооптуу милдет коюлбаса, анда айтыш угуучуларды да, көрүүчүлөрдү да өзүнө тарта албас эле. Аткаруучулар канчалык күчтүү болсо, айтыш да ошончолук кызыктуу өтөт».

Акындар бири-бири менен айтышканда, каршысындагынын сөзүнө жараша жооп кайтарып, анын чабал жерин аздап таамай сокку уруш үчүн алардын аңдыганы сөз. Ошондуктан, төкмө акындар айтышында сөзгө чоң маани беришип, каршылашы кайсы жеринен жабылса аны чукуп өзүнүн сөзүн өзүнө карама – каршы коюп, жаңылганын айтат. Муну кыргыз эли «сөзгө жыгылды», «сөзгө сынды» деп коюшат. «Адатта ырчылар орунсуз сөздөрүнөн кармалып калганда, болбосо, ашыкча мактанып кошуп, кийинки ырчы анысын так, кесе төгүндөй алганда, же туюкка капталып, жедеп төрт амалы түгөнгөндө өзүлөрүнүн атаандашына караганда чабалдыгын сезип, жүйөөгө көнүп, дармансыз жеңилип беришет. Анткени «орундуу» же «осол» сөздү ооздун ачылышынан баамдаган кызыл тилдин улук билермандары төкмөлөр сөзгө жыга да, жыгыла да билишкени» белгилүү.

Айтышка түшкөн ырчылар акылдуу сезимтал, баамчыл, сынчыл келип, турмуштун, табияттын сырларын, адам мүнөзүндөгү өзгөчөлүктөрдү терең талдай билүүгө тийиш. Анткени, айтыш козголгон бардык маселе боюнча туура жоопту талап кылгандыктан, айтышка түшкөн ырчылардын көптөгөн түйүндүү маселелерди чечмелеп берүүсү зарыл. Мындай зарылчылык, айтыш өнөрүнүн устаттарында анчалык деле маселени (проблеманы) туудурбайт. Башкача айтканда, чечендик өнөрдүн (риториканын) илимий – теориялык, практикалык маселелери айтыш өнөрдө мурдатан эле орун алып, ошол ыкмаларды жогорку чеберчиликте өздөштүрүп колдонгон. Бул туурасында А. Турдугулов: «Акындык поэзиядагы чечендик өнөр тууралуу сөз болгондо риториканын азыркы илимий теориялары дал келе бербегени максатка ылайык эместигин байкоого болот. Арийне, кандай чыгармачылыктын теориясын, мазмундук

жана формалдык өзгөчөлүгүн, идеялык – көркөмдүк касиетин, тилдик байлыгын, сүрөткердин психологиялык абалын, маанайын, даярдыгын, жөндөмүн изилдеген учурда чечендик өнөрдүн жогоруда сөз болгон узак тарыхын, андагы теориялар менен эсептешпей коюуга болбойт. Анткени ар кандай анализ, изилдөө мындай методологияга жана тарыхый маалыматка муктаж. Ар бир сүрөткер (автор) чыгармасын белгилүү бир эрежелерге ылайык түзөрү, айрыкча акындардын импровизациялык өнөрдө мындай эрежелердин сакталышы мыйзам ченемдүү көрүнүш. Акындык поэзиядагы ыр түзүү манерасы чечендик өнөрдүн эрежелерине ылайык экендиги өзүнчө далилдөөлөрдү талап кылбайт чыгар. Андагы санат – насыят, термелер (аудиторияга ылайыкталышы менен), арман – кошоктор, жомок – санжыралар, үлгү – насыяттар, айрыкчы айтыштагы чечендик өнөр (риторика) чыгармачылыктагы мындай өнөрдүн сырларын толук өздөштүрүп алгандыгы менен баалуу» деп белгилейт.

Жогоруда белгилегендей, чечендик өнөрдүн (риториканын) теориялык-практикалык ыкмалары сүйлөө чеберчилигинде негизги орунда турат. Демек, байыртадан бери эле ораторлорго атайын теориялык билим беришкен. Алар ойду далилдөөдө төмөнкү үч элементи бөлүп карашкан.

Биринчиси, тезис – (грек. *thesis* – жобо, бекитүү, ырастоо) чечендин (оратордун) алдыда сүйлөй турган оюнун кыскача мазмуну. Тезис түзүлүшү боюнча кыска, ачык-айкын, реалдуу чындык болууга тийиш. Аны түзүүдө эң негизги үч шартты эске алуу зарыл.

а) Тезис – ачык-айкын, так түзүлүшү керек;

б) Тезис – бардык далилдөөлөр үчүн бирдей, эч өзгөрүүсүз ошол бойдон калышы зарыл; в) Тезистин маани-мазмуну өзүнө логикалык жактан карама-каршы келбеши керек.

Ойду далилдөөдөгү экинчи элемент – аргумент (лат. *argumentum* – логикалык жүйөө, далил, негиз). Ойду далилдөөдө тезистен кийинки экинчи курал болуп эсептелет. Угуучуну айтылган ойго ынаандырууда так, эки ача ойду пайда кыбагандай кылып аргументтер менен бекемдөө.

Чечендик өнөрдүн (риториканын) кепти далилдөөдөгү үчүнчү деңгээли демонстрация же далилдөө ыкмасы. Демонстрация (лат. *demonstratio* – көрсөтмө) бул тезис менен аргументтин логикалык байланышы башкача айтканда, тезистин айкын, чын экенин аргументтен корутунду чыгаруу. Тезис менен аргументтин байланышы ар түрдүү болушу мүмкүн, тактап айтканда, логикалык байланыш – ар түрдүү далилдөөлөрдүн маңызына, мазмунуна жана маанисине жараша далилдөө ыгын үч түргө бөлүүгө болот.

а) Дедукция (лат. *deductio* - жыйынтык) – кептеги баяндоо материалынын жалпыдан жекеликке өтүшү;

б) Индукция (лат. *inductio* - киришүү) – ойду бекемдөө жекеликтен жалпылыкка б.а. жеке билгичтиктен же жеке фактыдан жалпы ой корутундусун чыгаруу;

в) Аналогия (грек. *analogia* - дал келүү, окшоштук) - ойду далилдөөдө аналогия методу эки предметтин кандайдыр бир окшош белгилерин, элементтерин салыштырып көрсөтөт.

Булар кептеги ойду далилдөөдөгү жыйынтыктоочу, корутундулоочу элементер болуп саналат.

Жогорудагы чечендик өнөрдүн илимий-теориялык, практикалык жоболоруна таянуу менен төкмө ырчылардын айтыштарынын мисалында тереңирээк талдап, алардын алдыда сөз болгон жоболорду канчалык деңгээлде өздөштүргөнүн анализдеп көрөлү.

Ырчылар чыгармачылыгында бардык тарабынан жетик чыккан, даңазалуу айтыштардын бири «Эсенаман менен Жеңижоктун айтышы». Бул айтыш эки ырчынын тең өнөрүн, дүйнө таанымын, чечендигинин, сөзгө чеберликтерин көрсөтүп, айтыштын көп кырдуу талабына толук жооп берет.

Айтышты адегенде Эсенаман баштап, Жеңижокту кордоп, экинчи ооз ачкыс кылайын деп бар кучун жыйнап, сөздү алыстан баштап ырдап кирет:

«Аманбы балам Жеңижок?	Эсенби балам Жеңижок?
Абандын сенден кеми жок.	Эсенби балам Жеңижок?
Ак калпактуу кыргыздан,	Эки жаактуу пендеден
Айтышарга теңи жок.	Эрегишер теңи жок.
Айлымда ырчы көп жүрөт,	Элимде ырчы көп жүрөт,
Балам, айтканынын эби жок!	Балам, эки ооз сөзгө эби жок!»

- деп, Эсенаман оозун ачканда эле «тезис» түздү. Бул жерде «Аманбы балам Жеңижок? Абандын сенден кеми жок» негизги тезис жатат. Ооба, Эсенаман ал кезде атагы таш жарып, такшалган сөз чебери болгон, демек, тезис айкын, чындык экени көрүнүп турат. Ал эми «Ак калпактуу кыргыздан, айтышарга теңи жок, айлымда ырчы көп жүрөт, балам, айтканынын эби жок!» деп Жеңижоктун өнөрүн эске алуу менен, кайра аны «айтканынын эби жок» ырчыларга теңегендей сөз кыйытып отурат. Көрүнүп тургандай, тезис жогорку чеберчиликте түзүлгөн.

Андан ары тезизти аргумент, жүйөөлөр менен Эсенаман Жеңижоктун Аксыдан качып келгенин, Аксынын элин кекелеп өзүнүн элин, эл ичинен алган өзүнүн кадыр-баркын айтып, Майкөттү пир тутат. «Өзгөчө сөзгө токтолбой, өзүмдөн кабар берейин»: деп андан өйдөлүгүн, кара сөздү ырга айланткан кара жаак «ырчынын торгою» экенин жүйөөлөр менен далилдеп өзүн мактап ырдайт:

Сырты болом суусардын,	Талыкпай жолго салдырчу,
Дарчысы болом ордонун.	Таманы болом жоргонун...
Тазаланып жуунган,	Пириң Майкөт алдында
Даараты болом молдонун.	Пейилинди, балам, ондогун!
Угуту болом бозонун,	Мөмөсү болом дарактын,
Чигити болом гозонун...	Шишеси болом арактын.
Карысам да Жеңижок,	Жакасы болом, Жеңижок,
Казыр сенден озомун	Торкосу алтын Манаттын.
Торусу болом жылкынын,	Торгою болом ырчынын –

деп көптөгөн аргументтер менен тезизти бекемдеп, өзүн жоргонун таманына, жылкынын асылына, дарактын мөмөсүнө, арактын шишесине салыштырып далилдөөнүн аналогиялык (дал келүү, окшоштук) методу менен оюн аяктайт.

Ошондо, бир аксакал: «Балам Женижок, сен айтаар деле сөз калган жок, бардыгын Эсекең айтып бүттү окшойт. Эсекеңе каяша айтам деп, өзүңдү-өзүң аксатып албагың!» дейт. Анда Майкөт акын: «Олай эмес, карыя! Эсекең картайып калганба, көп жаңылыстык кетирди. Эсекеңдин катесин тауп айтсаң, жеңетин кезек сеники, токтолмай сок карагым Женижок» дейт. Женижок «сөздү сөз келгенде айтпаса, сөздүн атасы өлөт» деген элибиздин нуска кеби бар эмеспи! Бул жерде сөздүн атасы гана эмес менин да өлгөнүм эмеспи! Эсенаман мага Майкөттү олуя, пир туткузуп, мени сыйынтып жатпайбы! Эсенаманды Майкөт олуя, пирине кошоктоп алып, жылаңачтап, тозоктун төрүн көздөй айдап жөнөйүн» деп сөзүн тээ аалам сырлары, жер, күн, адамзат пендеси жөнүндө кеп кылып келип, Эсенаманды беттеп анын далил жүйөөлөрүн өзүнө каршы коюп жооп берип турган жери:

Эми Эсеке анык УК	Өнөрүм ашса жеңейин.
Айтканымдын баарын.	Өнөрүм сенден кем болсо,
Алжып кетпей бекерге,	Өлөрман экен дебейин.
Кулагынды салып ук...	Эми, өрдөктөй учуп келейин,
Өзүнөр байкап көргүлө,	Өзүмдөн кабар берейин -

деп соболду «кара кылды как жарган» калыс элге таштап, таразалап көрүүсүн өтүнүп ырын андан ары улап, Аксыдан эмне үчүн азып келгендигин, Аксынын эли – жеринин кыйбаттыгын патриоттук сезим менен ырдап келип;

Андагын, Эсе сөзүмдү,	Барысын айтып кетейин,
Айнектей ачам көзүңдү.	Башка сөзгө өтөйүн.
Абышка болгон кезинде,	Баятан койгон сурооно,
Адашып айттың сөзүңдү.	Баяндап жооп берейин -

деп, Эсенамандын аргумент, далилдөөлөрүн өзүнө карама- каршы коюп төмөндөгүдөй чечмелеп кирет:

Мөмөсү болсоң дарактын,	Ташка чаап урбайбы...
Айылдан балдар келбейби.	Койкойгон мойнун жоголуп,
Арка этектеп теришип,	Кокуй, чал жанын тынбайбы.
Ар кайсы жерге жебейби.	Сырты болсоң суусардын,
Данеги чирип кык болор,	Ээсиз бала кийбейби.
Өмүрүңдүн акыры,	Эңкейип калса кокустан,
Ушундай болуп токтолор!..	Жалынга башы тийбейби.
Шилеси болсон арагын,	Кылканы күйүп бырыксып,
Мас адам сени сыйлайбы.	Кыйноого жаның кирбейби.
Таамайлап кармап мойнундан	Көркүн кетип күйкүйүп,
Көргөн адам күлбөйбү –	

деп Эсенамандын ар бир жүйөөлөрүн чекесинен чечмелеп отурат. Муну А. Абдразаков: «Айтыш өнөрүнө жедеп адис болуп, такшалып калган Женижок эми сөз учугун кайда буруунун стратегиясын илгиртпей акыл – сезими менен дароо баамдап, төкмөлүк ылдамдыкта тез тапты да, Эсенамандын өз сөзүн өзүнө каршы багыттап, ак жаандай ыр нөшөрүн төгүп жиберди. Алдыңкы жакта айтылган ойлор менен улам кийинкилери бирикпей, үзүк-үзүк эпизоддорго бөлүнгөнсүп калбастан, жиги билинбей ширетилип, бири – бирине маанилик жактан монтаждалды да калды.»

Ооба Женижоктун чечендигинен, ар тараптуу билгичтигинен Эсенамандын элиргенин «тып» ток-

тотту. Айтыш бүткөндө Майкөт: «бали, балам Женижок! Жумыры басты, кызыл тилди адамда сенден аскан адам акын болмас, рахмет!» - дейт да Эсенаманга: «мен сага кашан «Аулемин», «пиринмин» деп айткан эдим?! Өзүн көтерип уруп жыгып, төрт аягымды буып бердин! Балаң бауздамастан тирилей тиримди тескери сыйрып салды! Энди айтар не сөз калды! Айтыспай ак жыгылдым!» - дейт.

Жогоруда көрүнүп тургандай, Женижоктун жеңишин камсыз кылган Эсенамандын жүйөө, аргументинин жалгандыгы (Майкөтү «пир» туткузганы. Бул жерде Эсенамандын аргумент, далилдерин жокко чыгаруу менен Майкөттү кошо сөзгө жыгат) жана ашыкча мактангандыгында. Ал эми Женижок тезисти да, аргумент, далилдөөнү да Эсенамандын тезиси, жүйөөлөрүнүн негизинде аналогиялык ыкма менен иштеп чыгып, өзүнө каршы коюп, Эсенаман кандай айтса ошондой ырааттуу, эч бир жеринен жаңылбай чечмеледи. Эсенамандын сөзүнөн (аргумент, жүйөө, далилдөөлөрүнөн) кеткен катаны Майкөт эчак эле баамдап: «Эсенаман картайып калганбы, көп жаңылыстык кетирди. Катасын тауп, токтолмай сок» дегенинен ачык эле байкалып турат.

Демек, Женижок чечендик өнөрдүн теориялык-практикалык ыкмаларын чебер өзөштүрүп, кырдаалга ылайык чыгармачылыгында колдоно билүүсү, анын теңдешсиз чечен экендигинен кабар берет.

Ырчылар чыгармачылыгында айтыштардын ичинен кордоо айтышынан «Калмырза менен Найманбайдын айтышын» алып көрөлү. Сөздү Найманбай баштап, Калмырза собол таштайт:

Мен Балыктын уулу Найманбай,

Айта берем ар кандай. – деп өзүн ар санаттан айбыкпай сөз баштарын, кандай кырдаал болбосун чыгып кетерин, диапозону кеңири ырчы экенин белгилеген «тезис» түзүп, ал тезисин:

Бирер сөзүн карасаң,
Сөөмөй менен сайгандай. (1 - аргумент)

Бирер сөзүн карасаң,
Каргылы кара тайгандай. (2 - аргумент)

Мен куштан тууган буудайык,
Текөөрүм темир болуучу.

Тепкеним өлүп калуучу – деп жогоркудай жүйөөлөр менен тезисин бекемдеп, ойду далилдөөнүн аналогиялык ыкмасы менен сөзүн жыйынтыктап келип каршылашынын тамырын тартууга, чамасын билүүгө Калмырза «сени кандай айтсам ылайык» деген суроо таштайт. Анда Калмырза:

Сен Балыктын уулу Найманбай,
Сөз сүйлөйсүн тартандай.

Бакырган төөдөй, айбандай,

Айткан сөзүн ар кандай - деп Найманбайдын тезисин жокко чыгарып, өзүнүн аргументтерин өзүнө багыттап, чабуул жасайт:

Адам туруп куш болдун,
Каргысы бар ит болдун.
Карыганда Наяке,

Калмырзага туш болдуң, - деп чечмелеп берет да, кайра өзүнө собол таштайт, ошентип бири-бирин жеңе албаганда аялдарынын кылык – жоруктарынан жүйө издеп, сөзгө жыгууга аракет кылышып, өзүлөрүнүн «сөз тапкычтыгын» далилдөө үчүн узак айтышат, акыры Калмырызанын далилдери туура, ынанымдуу, курч чыгып Найманбайды жеңип кеткен экен. Ушундан кийин акындын зоболосу эл арасында көтөрүлүп, урмат-сыйга ээ болгон дешет.

«Нурмолдо менен Жеңижоктун айтышы» өзүнүн кызыктуулугу менен көңүлдү бурат.

Нурмолдо шарият сөздөн сүйлөгөн, динчил акын болгондуктан, угуп тургандарды таңданып шарияттан баштап ырдайт. Түшүнүгү чектелген, илим-билими жок карапайым калк Нурмолдонун сөзүнө уюп калышат:

Ак шарият колунда, Касиетти соңунда.
Ак пайгамбар жолунда. Алла деген кар болбос,
Кудай деген пенденин, А дүйнөдө зор болбос.
А дүйнөдө тар болбос – деп шарияттан сөз кылып,
тезис түзүп:

Ажал жетип өлүш бар, (1-аргумент)
Кара жерге көмүш бар, (2-аргумент)
Шейит болгон кишиге,
Акыретте бейиш бар. (3-аргумент)
Тозок деген от болот,
Күйүп турган чок болот. (4-аргумент)
Зекет пулдун пайдасы,
Ал дүйнөдө оң болот. (5-аргумент)

деп андан ары да узатып ырдап жатканда, Жеңижок Нурмолдонун ойлоруна каршы ырдап кирет:

Жапырандап ырдайсың,
Тозок менен бейиштин,
Колунда окшоп ачкычы.
Анык өзүң окшойсуң,
А дүйнөнүн «жарчысы»! (Тезис)
Жарык дүйнө бейишиң,
О дүйнөдө бар бекен,
Ушунун бир тамчысы. (1-аргумент)
Билип туруп чын сүйлө,
Бейиш мына – бул дүйнө. (2-аргумент)
Жер астына барганда,
Ушул турган жыргалдын,
Жетпейт сага саркыты! (3-аргумент)

деп таамай, курч айтылган аргументтер менен оюн бекемдеп, Нурмолдонун айласын кетирет.

Жеңижок мунун менен гана чектелип калбай Нурмолдонун бүткүл акындык кудуретин, билимин, дүйнөгө болгон көз карашын эл алдында сыноо максатында:

Кыйын болсоң жооп бер:
Адам кантип таралды?
Ай, күн, жылдыз, асман, жер,
Айдан жылдыз чексиз көп,

Айтчы кайдан жаралды,
Түн эмнеге карангы?
Ай-ааламдын жүзүндө,
Ажыратып айтып бер,

Адал менен арамды? – деп философиялык мотивдеги тезис түзүп, өзү жетип алган ой бийиктигине чабыттап, ошондон суроо берет. Мындай акыл-ой бийиктигине Нурмолдонун кудурети жетпей, жооп бере албай айласы түгөнүп, Жеңижоктун акындык чеберчилигине биротоло баш ийип, жеңилет. Себеби, Жеңижоктун тезиси, аны бекемдеген аргумент, жүйөө, далилдери ачык, так, таамай, реалдуу чындык экенине көзү жеткен Нурмолдо айтышуунун кажети жок экенин түшүнөт.

Айтыш өнөрү чечендик өнөрдүн (риториканын) илимий – теорияларына таянуу менен жогорку деңгээлге көтөрүлгөн. Биринчиден, акындардын аңдыганы сөз (туура эмес тезис, аргумент, далилдөөлөр), ооздон туура эмес кеп чыкса, ошо сөздөгү катаны таап, ага каршы тезис түзүлүп, аргументтер менен бекемдеп салса, экинчиден, жалпы чечендик өзгөчөлүгү башкача айтканда, кандай кырдаал болбосун чыгып кетүүсү өзгөчө кубаттоого арзыйт.

Ошентип, илимдердин башаты башталган байыркы Грецияда риторика илими калыптанып, ошол кездеги ойчулдардын эмгектеринде анын илимий – теориялары иштелип чыгып, мезгил өткөн сайын улам доордун жаңылануусу менен ал дагы (риторика) жаңыланып, толукталып отуруп бүгүнкү күнгө жетти. Айтайын дегеним, кыргыз элинин акындар поэзиясы, анын ичиндеги айтыш өнөрү чечендик өнөрдүн (риториканын) бардык илимий – теориялык, практикалык жоболорун чыгармачылыгында мурдатан бери колдонулуп келе жатканы элибиздин акылгөй, даанымандыгынан кабар берет.

Адабияттар:

1. Турдугулов А. Кыргыз классикасы. – Б., 2005.
2. Зарецкая Е.Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации. – М., 1998.
3. Жеңижок. Түзгөн: А. Жусупбеков Б., «Бийиктик» - 2006.
4. Ножин Е.А. Основы советского ораторского искусства. – М., 1971.
5. Ибраимова А. Элдик оозеки чыгармачылыктагы чечендик сөздөрдүн идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрү. Автореферат. – Б., 1998.
6. Мукамбаев Ж. Эл ичи - өнөр кенчи. – Ф., 1990.
7. Кыргыз адабиятынын тарыхы. – Б., I том 2004.
8. Обозканов А. Төкмөлүктүн башаты, калыптануу этаптары жана синкретүү табияты. – Б., Шам.2006.
9. Абдразаков А. Төкмөлүк жана көркөм чыгармачылык. – Б., 2002.
10. Залкар акындар. Калмырза, Чоңду, Эсенаман, Үмөтаалы. - I-том. Б., 1998.